

Macar Başbakanı István Friedrich'in Kaleminden Atatürk ve Yeni Türkiye

Melek Çolak*

Giriş

Tarihleri Türk tarihi içinde şekillenen ve Türklerle köklü bağlantıları bulunan Macarlar I. Dünya Savaşı'nda siyasi, ekonomik, kültürel ilişkilerin sağlandığı dostluk ortamından sonra, savaşın bitiminde siyasi istikrarsızlığı yaşayarak İtilaf Devletleri ile 1920'de Trianon Antlaşması'nı imzaladılar. Ve büyük ölçüde toprak kaybı yaşayarak zor bir döneme adım attılar. Bu sırada Türkiye'de, Atatürk'ün önderliğinde emperyalizme karşı verilen bağımsızlık savaşı Macarları çok etkiledi. Özgürlük savaşları nedeni ile Batılı devletlerin desteğini istedikleri ölçüde alamayan ve güçlü devletlerin kendi aralarındaki çıkar çatışmalarından doğan güvensizlik ortamında kendilerini yalnız hisseden Macarlar Trianon barışının getirdiği kabullenilmesi güç koşulların yarattığı karamsar zeminde, bir ümit kıvılcımı olarak, Türklerin Millî Mücadelesini yakından izlediler. Macar kamuoyundan basınına, kadar Anadolu'da olup bitenler mercek altına alınıp desteklendi.¹

Millî Mücadeleden sonra Türk-Macar Diplomatik İlişkilerinin Başlaması ve István Friedrich

Macar basını ve kamuoyu Mustafa Kemal Paşa'nın zaferlerini coşkuyla karşıladı.² Macar Hükümeti Ankara Hükümeti'nin kazandığı zaferlerden dolayı tebrik ederek temas kurmaya çalıştı.³ Macarlar için Anadolu'daki milliyetçilerin işgal edilmiş bölgeleri geri alması, kendi isteklerinin gerçekleşmesi demektir. Macar basını sık sık bu düşüncüyü vurgulamakta idi. Trianon Antlaşması sonucu siyasi

* Prof. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, tunam10@gmail.com ORCID: 0000-0001-6037-1039

1 Melek Çolak, "Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan'ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)" A török magyar kapcsolatok es a török reformkor Magyarorszag szemszögéböl (1919-1938), *Türk-Macar Tarihi İlişkilerinden Kesitler, Fejezetek a török-magyar kapcsolatok történetéböl*, Millî Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul, 2009, s. 27-34.

2 "Hírek: Török győzelmek ünneplése Budapesten", *Turán*, 1922, s. 213.

3 *MOL* (Magyar Országos Levéltár: Macar Millî Arşivi), K 63 1922-32/1, 9 Ekim 1922 tarihli ve 268/pol.sayı rapor.

yalnızlığını yaşayan Macaristan, Ankara Hükûmeti ile görüşmeleri gizli yapmak zorunda kaldı.⁴ Ancak dostluk ortamına rağmen Ankara Hükûmeti ile resmî ilişkilerin kurulması için bir bekleyiş söz konusudur. 1919 yılında Macaristan'da kısa bir süre Başbakanlık yapan István Friedrich'in⁵ verdiği bilgilere göre⁶ bu konuda İtilaf Devletleri'nden çekinildiği ve "Türklerin henüz barış imzalamamış olmasının" ve belirsizlik ortamının Macar politikacıları açısından bir bekleyiş nedeni oluşturduğu anlaşılmaktadır.⁷

1923 yılından itibaren hareketlenen ilişkiler⁸ aynı yıl içinde Macar Millî Savunma Bakanlığı'nın Kurmay Binbaşı Jenő Ruskay'ı*, Macaristan ve Türkiye arasında, Ankara'da düzenli elçilik oluşturuluncaya kadar siyasi ve askerî olarak gizli bağlantıyı sağlamak üzere görevlendirmesi ile sonuçlandı.⁹

19 Ocak 1923'de "Abdullah Bey" takma adıyla İzmir'e gelen¹⁰, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesi ise 16 Şubat'ta İzmir'de gerçekleşen Ruskay'ın¹¹, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'nın Macar Dışişleri bakanına gönderdiği 13 Nisan 1923 tarihli raporun ekinde anlaşıldığına göre, 16 martta İzmir'de, kendisi gibi aynı gün gelen István Friedrich^{12**} ile "tesadüfen"(!) karşılaştı.¹³

Görünen misyonu Mustafa Kemal Paşa'ya Macar milleti adına tören kılıcı sunmak olan István Friedrich¹⁴, Ruskay'dan Macar Hükûmeti'nin ticaret yetkilisi

4 István Flesch, *Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlenségéi Háborúja és Kormányzása*, Corvina Kiadó, Budapest, 2004, s. 320.

5 "Friedrich István", *Új Magyar rÉletrajzi Lexikon*, II. Kötet, Magyar Könyvklub, Budapest, (2001), s. 808-809.

6 István Friedrich, "Kemal Pasa Jón. A dicstelenül kimult Konstantinápolyi kormány", *A Nép*, 1923. Május 3., s. 3.

7 István Friedrich, agm., s. 3.

8 László Bene, "Magyarország barátja volt Gházi Musztafa Kemál Atatürk", *Hunnia*, 6.szám., (1995), s. 47.

9 "Flesch eserinde Jenő Ruskay'dan "kurmay yüzbaşı" diye söz etmektedir (bkz. a.g.e., s. 321). Halbuki Ruskay kurmay binbaşı idi. (Ayrıntılı bilgi için bkz. "Ruskay örnagy angórai missziója", *MOL*, K 64 1923-32. tétel, 7.cs, 208.szám.), s. 112.

10 *MOL*, K 64, 1923-32-208, 208.szám. "Ruskay örnagy angórai missziója", s. 112.

11 Flesch, s. 323.

12 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanı'na gönderilen 13.274/H.M.IV.2b sayılı rapora ek, "Angora I bemutatkozása Kemál Pasánál", s. 106-107. (Raporların bir kısmının eksik oluşu, dipnot bilgisinde standart bir yazım şeklini engellemektedir.)

13 **István Friedrich (1883-1951): Macaristan'da 1919 yılında başbakanlık yapmış olan siyasetçi. Ayrıntılı bilgi için bkz. "Friedrich István", *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, s. 808-809.

14 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'nın Raporu , 13 Nisan 1923 tarihli ve 12204/H.M. VI.2.b 1923 sayılı rapora ek, s. 115-116.

olarak söz etmekte “onun Ankara’ya gitmek için yolculuğa hazırlandığını ve böylece en azından Afyonkarahisar’a kadar birlikte seyahat edebileceklerini” bildirmektedir.¹⁵ Ruszkay da Friedrich’le karşılaşması ile ilgili olarak, “misyonunu Macar Hükûmeti’nin bildiğini ve Macar ve Türk hükümetleri arasındaki ilişkiye zarar verebilecek hiçbir açıklama yapmayacağını bildirdikten sonra, onun Kemal Paşa’ya Macar milleti adına tören kılıcı sunması için mümkün olan her desteği vermenin borcu olduğunu” belirttiğini ifade etmektedir.¹⁶ Böylece Afyon’a gidecek olan Friedrich’in yolculuğuna Ruszkay da katılmıştır.¹⁷

Friedrich (bkz. Ek.1) ve Ruszkay İzmir ve Uşak üzerinden “maceralı” bir yolculuktan sonra¹⁸ Afyon’a geldiler.¹⁹ 23 Mart günü Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edildiler.²⁰ Görüşmeden sonra Friedrich İzmir’e geri döndü.²¹

Macar Millî Savunma Bakanlığı’ndan Macar Dışişleri Bakanlığı’na yazılan 13 Nisan 1923 tarihli rapora göre Friedrich, Türkiye’den geri dönerken Roma’daki Macar Elçiliği’ne Ankara’dan getirilen telgrafları sundu.²² Ruszkay ise Friedrich’ten ayrıldıktan sonra yoluna devam ederek Ankara’ya geldi.²³ Burada Suad Bey ile görüştü. Suat Bey ona Friedrich’in Ankara’ya gelmemesine karşı üzüntüsünü ifade ederek onun Macaristan’daki siyasi durumunu sordu. Ruszkay’da Friedrich ve Macar Hükûmeti arasında önemli bir ihtilaf olmadığını bildirdi.²⁴ Ruszkay bundan

- 15 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı’nın Raporu , 14204/H.M.VI.26 sayılı rapora ek. “politikai és katonai hírek”, s. 116.
- 16 István Friedrich, “A levantinus is liberális. Szmirna kormányzója- A török alkohol tilalom”, *A Nép*, 1923. április 19., s. 5.
- 17 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı’nın Raporu , 14204/ H.M.VI.2b sayılı rapora ek., s. 116.
- 18 Ayrıntılı bilgi için bkz. *A Nép* gazetesinin 19 Nisan- 6 Mayıs 1923 tarihleri arasındaki sayıları.
- 19 István Friedrich, “A levantinus is liberális”, s. 5; István Friedrich, “Az ellenségétől szedtek el a fegyvereket”, *A Nép*, 1923 április 26, s. 3; István Friedrich, “A török testvérek között”, *A Nép*, 1923 április 27, s. 4; István Friedrich, “A törökök is a fajvédelem alapjan állanak”, *A Nép*, 1923 április 29, s. 1-2.
- 20 Friedrich, “A törökök is a fajvédelem alapjan állanak”, s. 2; Friedrich, “Kemal Pasa jön. A dicstelenül kimult Konstantinápolyi Kormány”, *A Nép*, 1923 Május 3., s. 3.
- 21 István Friedrich, “Kemal Pasa átvette a kardot”, *A Nép*, 1923 Május 6., s. 3.
- 22 Istvan Friedrich, “A törökök is a fajvedelem alapjan allanak” s. 1; Friedrich, “Kemal Pasa átvette a kardot”, s. 3.
- 23 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı’nın 5 Nisan 1923 tarihli raporu. “Angora I Konstantinápolyiutazása”, s. 113.
- 24 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı’nın Raporu, 1923-32-208, 208.szám, “Ruszkayörnagyangórimissziója”, s. 112.

sonra İsmet Paşa, Fevzi Paşa ve Rauf Bey, Halil Hakkı Bey gibi ileri gelenlerle görüştü.²⁵ İki ülke arasında 18 Aralık 1923'te imzalanan dostluk anlaşmasının ardında, yaklaşık bir yıl süren bu gizli görüşmeler yatıyordu.²⁶ Böylece Macaristan, Amiral Miklós Horthy'nin hatıralarında da belirttiği üzere, Türkiye ile ilk dostluk anlaşmasını imzalamış oldu.²⁷ 1923 yılında István Friedrich'in başlattığı çalışma ve oturma hakkı daha sonra yasallaştı.²⁸ Dostluk antlaşmasının ardından 1924 yılının Mayıs ayında karşılıklı olarak elçiliklerin kurulması ile iki devletin resmî olarak diplomatik ilişkisi başladı.²⁹

Friedrich 16 Mart-23 Mart 1923 tarihleri arasında Anadolu'da bulunmasını ve tuttuğu günlük şeklindeki notlarını 14 Nisan-6 Mayıs 1923 tarihleri arasında *Nép Gazetesi*'nde yayımladı. Bu hatıralar Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında Anadolu'nun siyasi, askerî, sosyo-kültürel ve ekonomik durumu hakkında bilgi vermektedir.³⁰

István Friedrich'in Hatıralarında Atatürk ve Yeni Türkiye

Siyasi Açıdan

23 Mart 1923 tarihinde Mustafa Kemal Paşa tarafından kabul edilen Friedrich onunla karşılaşmasını *Nép Gazetesi*'nin 6 Mayıs 1923 tarihli sayısında uzun uzun anlatmaktadır (Bkz. Ek.2). Buna göre Mustafa Kemal Paşa'ya, Macar milleti adına, övgüyle tören kılıcını sunan ve Türk-Macar kardeşliğinden dem vuran³¹ Friedrich'e göre "ciddi bir sima ile duran Mustafa Kemal Paşa onun sözlerini dikkatle dinledikten sonra"³² -Fransızca olarak, *Türkçe cevaplamama izin veriniz* dedi. *Eşim sonra onu Fransızcaya çevirir!*

Kemal Paşa yavaş konuşarak ve her cümlesini önceden iyice ölçüp biçerek cevap verdi. Eşi her cümlesini ayrı ayrı tercüme etti:

25 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'nın Raporu , 14204/ H.M. VI.2.b sayılı rapora ek. "Politikakéskatonaihirek", s. 117.

26 K 64, Macar Millî Savunma Bakanlığı'nın 13 Nisan 1923, 7 Mayıs 1923 ve 18 Mayıs 1923 tarihli raporları, s. 119, s. 145, s. 151.

27 Flesch, s. 320.

28 Miklós Horthy, *Emlékirataim*, Budapest, 1990, s. 170.

29 Dagobert, s. 193.

30 László Bene, agm., s. 47; Dagobert, s. 176.

31 Bkz. *A Nép Gazetesi*'nin 14 Nisan-6 Mayıs 1923 tarihleri arasındaki sayıları.

32 Friedrich, "Kemal Pasa átvette a kardot", s. 3.

“-Macar halkının bu şeref veren ilgisi beni çok etkiledi. Zamanımı ve yorgunluğunu esirgemeyerek, eski adetleri takip ederek, Türk milletinin kurtuluşu münasebetiyle kutlama olarak bana bir tören kılıcı göndermesini asla unutmayacağım. Müteşekkîr bir Türk kardeşin kalbiyle teşekkür ederim. Mazlum ve esaret altında kalmış zavallı Macar kardeşlerimizin zor günlerinde de sempatisiyle, bize sadık kalması, beni son derece duygulandırıyor. Kılıcı gururla taşıyacağım. Çünkü o, özgürlük için sonsuz çilelerle, yorulmaksızın mücadele eden Türk halkının Macar halkı açısından takdir edilmesi anlamına gelir. Türk halkı karşılık olarak sadece Macarların da aynı yolda, kurtuluş yolunda, bizleri bir an önce takip etmesini dileyebilir. Şayet Macarlar ve Türkler birleşirse, şayet ırk kardeşliği bağlılığıyla birbirine bağlanırlarsa, bakınız o zaman bugünkü durum her ne olursa olsun çok geçmeden geleceğin oluşumunda bu dostluk önemli bir etken haline gelir.

Muhterem beyefendi! Ülkenizde ve parlamentonuzda, Macarlara şükran borçlu teşekkürümü ve selamımı sunun. Şayet herhangi bir konuda sizlere yardımcı olmaya bir kez fırsatım olursa mutlu olurum.”

Bu görüşmede Türk-Macar ilişkileriyle olağanüstü samimiyetle ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, István Friedrich'le Komünizm, barışın imzalanması, karşı devrim, Kral Károly, Macaristan'daki ekonomik bozukluklar ve Macaristan'ın İtilaf Devletleri'yle olan ilişkileri hakkında sohbet etti. Friedrich bu görüşmeyle ilgili izlenimlerinde ayrıca Mustafa Kemal'in doğu meselesi, Ruslarla mevcut ilişkileri, Musul ve Mezopotamya ile Suriye'nin durumu hakkında olağanüstü ilginç şeyler söylediğini bildirmekte ve şöyle demektedir:³³ *Bunlardan, İngiltere'nin doğuda nasıl muazzam sıkıntıları var olduğunu, onları becerikli diplomasiimizin kesinlikle kullanması gerektiğini anladım. O, Trakya, Makedon akımları ve Balkanlarda yaşayan Müslümanların maneviyatları hakkında da bizde tamamen bilinmeyen veriler söyledi.*

Ruszkay Macar Millî Savunma Bakanlığı'na sunduğu raporda “István Friedrich'in yolculuğundan” söz ederken³⁴, Friedrich'in Nép Gazetesi'nde söz etmedikleri hakkında³⁵ açıklamalarda bulunmaktadır. Rapora göre Friedrich kılıcı sunduktan sonra “Kemal Paşa cevabında etkileyici bir şekilde şükranını ve iyi dileklerini ifade etti. Ancak hiç pozitif bir şey söylemedi. Cevabında kılıcın sunulmasını resmî bir

33 agm., s. 3.

34 agm., s. 3. Friedrich, yurduna döndükten sonra Rusların doğu politikası, İngilizlerin doğudaki durumu ve Türkiye'nin dış politikası hakkında *Nép* Gazetesi'ne özel makaleler yazacağı bildirilmektedir.

35 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'nın Raporu , 14204/ H.M. VI.2b. sayılı rapora ek. Poltikai és katonai hırek: Friedrich István utazása”, s. 116-117.

hareket saymadığını ve parlamentoda resmî olarak beyan etmeyeceğini vurguladı. Bundan sonra yaklaşık yarım saatlik sohbet sırasında Friedrich, Nitti'nin Kemal Paşa'nın dostluğundan söz eden, barış görüşmeleri münasebetiyle yardım teklif eden ve muhtemel isteklerini Friedrich yoluyla kendisine bildirebileceğini içeren mesajını ilettili. Ayrıca Kemal Paşa'yı kurtarıcı olarak bekleyen Arnavut liderlerin mesajını ilettili. Kemal Paşa cevaplarını çok ihtiyatlı bir şekilde verdi. Nitti'ye kayda değer hiçbir haber iletmedi. Arnavutlara ilişkin olarak sadece onları bağımsızlıklarını kazanmaları ve her zaman da korumalarını yürekten dilediğini söyledi. Ruszkay'a göre Friedrich'in davranışı genellikle çok dürüst ve adil idi. Sadece birazcık kuvvetli bir şekilde Macaristan'da barışın imzalanmasını reddedenin o olduğunu vurgulamıştı.³⁶

Bu görüşmelerden sonra veda sırasında Mustafa Kemal Paşa Friedrich'e biri Friedrich, diğeri Macar milleti için, imzaladığı iki fotoğraf verdi (Bkz. Ek.3). Ayrıca ona, fotoğrafla beraber sunması için, Macar milletine bir mesaj ilettili.³⁷ Friedrich'in 6 Mayıs 1923 tarihli *Nép* Gazetesi'nde yayımlanan ve Mustafa Kemal Paşa ile 23 Mart tarihli görüşmesini anlatan "Kemal Pasa átvette a kardot" (Kemal Paşa kılıcı aldı) adlı yazısından bu yolculuktan oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır.³⁸

Askeri Açıdan

Friedrich yolculuğu sırasında askerî açıdan bizzat tanık olduklarına yer verdiği gibi³⁹ Anadolu'ya geldikten sonra yetkililerden edindiği bilgileri de⁴⁰ okuyucuya sunmaktadır. Geldiği ve Anadolu'da bulunduğu tarih Milli Mücadele'den sonra olduğuna göre⁴¹ Yunan ordusunun hezimetinden ve sonuçlarından söz etmesi⁴² bunu göstermektedir.

"Szmirna romjai között" (İzmir'in Yıkıntıları Arasında) adlı 16 Mart'ta İzmir'de

36 Friedrich, "Kemal Pasa átvette a kardot", s. 3. Ruszkay'ın raporundaki bilgiler doğal olarak Friedrich'in gazetede yazdıklarında yoktur. Friedrich'te bunu "... *ben mum ışığında unutmak istemediğim bütün bunları yazdım ama bu sütunlarda onlar söylenemez*" diye açıklamaktadır.

37 K 64, Macar Krallığı Millî Savunma Bakanlığı'nın Raporu , 14204/ H.M. VI.2b. sayılı rapora ek, s. 116-117.

38 Friedrich "Mustafa Kemal'in bu mesajını günlüğüne yazdığım ve uygun zaman ve yerde iletteceğini" yazmaktadır. (Friedrich, "Kemal Pasa átvette a kardot", s. 3).

39 Friedrich, "Kemal Pasa átvette a kardot", s. 3.

40 Friedrich, "A törökök is a fajvédelem alapján állanak, s. 1; Friedrich "Az ellenségtől szedték el a fegyvereket", s. 3.

41 Friedrich, "A levantinus is liberalis", s. 5.

42 Bkz. *Nép* Gazetesi'nin 14 Nisan-6 Mayıs 1923 tarihleri arasındaki sayıları.

yazdığı satırlarda *Macar okuyucusuna Yunanistan'ın büyük trajedisinin ve Türkiye'nin parlak zaferinin manzarasını*” çizebilmek ve “mümkün merteye daha fazlasını nakletmek istediğinden dolayı bizzat savaşın geçtiği Küçük Asya topraklarına gideceğini belirtmektedir.⁴³

Friedrich 20 Mart'ta tuttuğu “Szmirna” (İzmir) günlüğünde Yunan ordusunun yenilgisinin ve kaçışının yarattığı panik havasından ve 9 Eylül tarihi ve sonrasında cereyan eden olaylardan söz etmektedir. İzmir yangınına uzun uzun değinmekte, özellikle İngilizlerin *İzmir'i Türklerin yaktığı görüşüne karşı bunun imkânsızlığını* açıklamakta; Ermenilerin *petrol fıçlarıyla birbirleri ardına, terk edilmiş evleri yaktığı* bilgisini vermektedir.⁴⁴

Menemen ve çevresinde büyük bir askeri tatbikatı görme fırsatı olduğunu bildiren Friedrich bu konudaki izlenimlerini şöyle aktarmaktadır:⁴⁵

“Olabilecek en iyi izlenimleri edindim. İnsan malzemesi harikulade. Daha önce 15 yıldan beri yurtları için savaşan kara yağız erkekler bu mükemmel ordunun belkemiğini oluşturuyor. Örnek olarak itaat, yerel ilişkilere çok uygun teçhizatlar var...Topçu birliği teçhizatı da birinci sınıf. Altı yüz kadar topu bir sürü mühimmatla sadece son zaferleri münasebetiyle ele geçirmişler...”

İngilizler nedeniyle 1, 5 yıl Malta'da hapis yatan, Mustafa Kemal Paşa'nın kuzeni, sadık muharip arkadaşı, Ankara'daki meclisin en hatırı sayılır bir üyesi dediği Tahsin Bey'le İzmir'de görüşen Friedrich, bu görüşmede Tahsin Bey'in söylediklerini ve kendi görüşlerini şöyle nakletmektedir:⁴⁶

“Tahsin Bey bana Türkiye'nin dirilişi hakkında pek çok ilginç şey söyledi. O birkaç kez Macaristan'a gittiğini, halkımızın gücünü gördüğünü ve onun için Macaristan'ı da muhteşem bir canlanmanın beklediğine mutlak gözüyle baktığını söyledi.

“-Biz, Türkler”-dedi Tahsin ekselansları- “Macar kardeşlerimizle şimdi olduğundan çok daha üzücü münasebetler içindeydik. Ülkemizin büyük bölümlerini İngilizler, Fransızlar, İtalyanlar ve Yunanlılar işgal etmişlerdi. İstanbul yabancı elinde idi. O daha sonra hain bir şekilde boyun eğdi. Milletimizin en iyileri Malta Adası'nda hapiste yaşamını zar zor sürdürdü. İngilizler ve Fransızlar Ermenileri, Kürtleri ve

43 Friedrich, “Levantinus rögtön angol állampolgár lett” *A Nép*, 1923. április 22., s. 3; Friedrich, “A szmirnai tüzkatasztrófa”, *A Nép*, 1923.április 24., s. 5; Friedrich, “Az ellenségtől szedték el a fegyvereket”, s. 3.

44 Friedrich, “Szmirna romjai között” *A Nép*, 1923.április 14., s. 5.

45 Friedrich, “A szmirnai tüzkatasztrófa”, s. 5.

46 Friedrich, “Az ellenségtől szedték el a fegyvereket”, s. 3.

Arapları aleyhimize kışkırttular. Onları silahla donattılar. Bizim yalnız paslanmış silahlarımız ve millî gücümüze olan güvenimiz vardı. Savaşımızı sürdürebilmemiz için ilk önce düşmanlarımızdan silah ele geçirmemiz gerekiyordu. Ve bugün! Küçük Asya'da düşman yok! Ermeni ve Rum hainleriyle hesaplaştık. Doğuda nihai faktör olduk. Macarlar özgürlüğün ucuz bir şey olduğunu düşünmesinler. Onun için son nefese değin savaşmak gerekir.

Dikkat ediniz! Özgürlük için savaşı bir kez bırakan veya rahat nedeniyle daha sonraya erteleyip duranlar geleceğinden artık kısmen vazgeçmiştir. Artık muhtemelden daha ziyade onu yitirir de. Zalimlere karşı savaşmak daima zordur. Zor işi çocuklara veya torunlara bırakmak olmaz. Bizim, çocuklarımıza vatanlarını imar etmeleri için fırsat yaratmamız gerekir.”

Tahsin Bey bu sözlerini inanç ateşiyle söyleyip benim onları iyice belleğime kazımama büyük önem veriyordu.

Ben sadece “Biliyorum ve kabul ediyorum ki diriliş sadece büyük acılardan sonra ve eziyetler pahasına gelebilir. Acı çekmeyi istemeyen veya cüret etmeyen bilmeyen ama dirilmekte istemeyen geliş güzel diriliş hakkında konuşmasın”- diyecek kadar karşılık verebildim.”

Sosyal Açıdan

İzmir’de yolculuğa çıkmadan önce *yolculuk sırasında imkân olmayacağından erzak işleri ile ilgilenmeleri gerektiğini* not düşen Friedrich panoramayı şöyle yansıtmaktadır:⁴⁷ *Otel yok. Şehirlerin, köylerin büyük kısmı virane, demiryolu binaları tahrip edilmiş... O (Ruszkay) daha önce bir kez bu yolculuğun keyfini çıkarmıştı. Ve bunun için bana gülüyor. Şimdi yolda bir yerlerde bir otel olup olmadığını sorduğum zaman iyice dalga geçiyordu.*

Friedrich ulaşım zorluklarından ve koşullarından uzun uzun söz etmektedir.⁴⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın İzmir’de olmadığını ve Adana’ya gittiğini öğrenen Friedrich onunla buluşmak emeliyle, gelecek cevap için, 2-3 gün bekledikten sonra, önce ya Ankara’ya ya da Adana’ya doğru yola çıkmayı düşünmüştü. Adana İzmir’den 100 km kadar idi. Bu da tahrip edilmiş, kısmen onarılmış demiryolu hatlarıyla 6 günlük yol demekti.⁴⁹

47 István Friedrich, „Magyarországra is feltámadás vár. Kemal unokabátyja- A törökök úzenete”, *A Nép*, 1923 április 17, s. 5.

48 Friedrich, “A levantinus is liberális”, s. 5.

49 Friedrich, “Szimirna romjai között...”, s. 5; Friedrich, “A török testvérek között.”, s. 4; Friedrich, “Az ellenségtől szedték el a fegyvereket”, s. 3.

Sonradan gidilen güzergâh Menemen, Manisa civarı da aynı manzarayı gösteriyordu. Şöyle ki:⁵⁰

“Menemen de harabe şeklinde uzanıyor. Son yıllarda çok acı çekmiş. 1920’de Yunanlılar girdiği zaman Ermenilerle birlikte Türk katliamını tertiplemişler. Şimdi veda olarak Yunanlılar onu yakmış. Hemen hemen zararsız ziyansız bir ev kalmamış. Ve eski Magnesia, Manisa da böyle üzgün bir manzara sunuyor. Yakılmış, yıkılmış! Halk kovuklarda oturuyor. İnşa etmek için taş malzeme yeterli oluyor ama ağaç malzeme tamamen eksik.”

Friedrich yolculuk şartlarından 23 Mart tarihli “Uşak” notlarında söz ederken Ruzskay’ı muhatap alıp sık sık sormaktadır:⁵¹

“Günde bin kez. “Neden gitmiyoruz, neden duruyor tren” diye Ruzskay’a söylüyordum.

Cevap: “Burada tren hep gitmez, çoğu kez durur. Burada fazlasıyla zaman var. Beklemeyi öğrenmek gerekir”

“Demiryolu şirketi ile de hesaplaşmak zorundaydık. Çünkü salon vagon için sonradan 60 Türk lirasını hesaba eklemişlerdi. Bu az, 90.000 Macar kronu. Ödemeye pek gönlümüz yoktu. Salon vagonu bizim ayırtmadığımızı, başka bir yerin de bizim için iyi olacağını söyledik. Bununla birlikte Bolşevik Rus yol arkadaşımız öyle önemsiz şeylere takılmadı. Bir çanta açtı ve kocaman bir banknot istifinden derhal yarısını memnuniyetle ödemeyi teklif etti. Böylece Bolşevik’le onu yarı yarıya bölüştük. Salon vagonun bizdeki üçüncü sınıf vagon gibi olduğunu belirtmem gerekir. Ama sıralar mumlu patiska ile kaplanmış ve yeni boyanmış.”

*Kılavuzun belirttiği üzere salon vagonda bulunmayan diğer vagonlardan gelen haşereler tarafından ısırılan Friedrich’in*⁵² 27 Nisan 1923 tarihinde *Nép* Gazetesi’nde yayımlanan “A török testvérek között” (Türk Kardeşler Arasında) adlı yazısı yine Uşak yolculuğundan ayrıntılar ve aynı zamanda Anadolu insanının durumu hakkında bilgiler sunmaktadır.⁵³ Şöyle ki:

“Çömelerек uyuklayan, dinlenen Türk kardeşlere hayret ederek bakıyordum. Sandalye bile onlara gerekli değil. Olsa olsa çömelerirken sırtlarını ağaca veya

50 Friedrich, “Szmirna romjai között...”, s. 5.

51 Friedrich, “Az ellenségtől szedték el a fegyvereket”, s. 3.

52 agm., s. 3.

53 agm., s. 3.

duvara dayıyorlar. Türk muhafızımızla da aramızda bir yanlış anlaşılma oldu. O “hayır” dediği zaman sanki “evet” der gibi, başını yukarı doğru sallıyor. Bu başını sallamanın “hayır” anlamına geldiğini şimdi öğrendim. Kinlik (?) ve Gunekiö (?) arasında iki demiryolu köprüsü yıkılmış. Geçenlerde derme çatma yapılmış köprüde tren çok yavaş ilerliyor. Tren yolunda isteyen inebilir ve yaya yürüyebilir. Yine felaket olup olmayacağını bilmek mümkün değil. Erkekler kısmen, kadınların hepsi indiler. Dar raylı yapıyı geçtiğimiz zaman kapalı bir küçük vagona tutunduk. Çok az oturmuştuk ki bir kurmay yarbay geldi ve bu “kompartmanı” bırakmamız konusunda uyardı. Çünkü o hanımlara ayrılmıştı.

Burada henüz erkeklerin kadınlarla birlikte seyahat etmesini düşünmek mümkün bile değil. Sadece başka bir yer bulması şartıyla ayrıldık. Buldu da. Bir yaşlı Türk kardeşin sırtında, yarı uzanarak, yarı sallanarak ama güçlü bir şekilde tutunarak! Yoksa aşağı kayardım. Yaşlı Türk’e hayran kaldım. Nasıl sabırla taşıdı ağırlığımı! -özellikle sarsılmalarda- Ruszkay Bey büyük bir bohçanın arkasında çatı altında “yerini” almıştı ... Trende Türk ailelerin yolculuğu ilginç. Aile reisi birinci sınıfta yolculuk ediyor. Kadın çocuklarla üçüncü sınıfta... Akşama tren nihayet buraya, Uşak’a geldi. 1300 m.yükseklikteyiz. Ruszkay Bey bir otel işitmiş. Beni oraya uyumaya gitmemiz konusunda ikna etmeye çalıştı. Çünkü böyle tamamen ezileceğiz. Yola koyulduk. Otel değil, ama iki “yatakla” kovuk bulduk. Biraz yağmur yağıyordu. Yataklar da bir ot minder türünden idi. Uzandık. Bir sürü fare cirit atıyor, etrafımızda sıcıyor, eşyalarımızı kemiriyorlardı. Elbise çıkarmaktan söz bile edilemezdi. Çünkü damdan üzerimize yağmur damlıyordu. Ruszkay bu duruma katlanmaya hazır değildi ve Türk muhafız bunu çözümlendi. Otelci birazcık odadan çıkmamızı her şeyin tamam olacağını söyledi. Ve her şey düzeldi. O, “yatakları” yağmurun damlamadığı bir yere yapmıştı. Farelere karşı ise kocaman bir Ankara kedisini odaya koymuştu... Bu hayvanın en azından bizdeki en büyük kedinin üç katı olduğunu, saldırıya geçeceğini görüyoruz. Kediyi dışarı kovması için Türk polis memurumuzu çağırdık. Farelere katlanırsız daha iyi! Ama o bunların çok vahşi olabileceğini dokunmaya cesaret edemediğini söyledi. Bu arada bizi farelerden daha ufak hayvancıklar istila etti. Toplu tabancalarımızı kediye doğru tutarak “oteli” gece yarısında terk ettik. O zamandan beri burada yarım araçta oturuyoruz ve ben artık bu yeni meskende bu satırları yazıyorum. Hareket ümidinin saat kaçta olduğunu öğrenemedik. İstasyon şefini sıkıştırmaya gidersek bizlere bir kahve ikram ediyor ve sabırla beklememizi söylüyor. Çok zaman var! Ben çok sinirleniyorum ama arkadaşım Ruszkay buna da alışmak gerektiğini söylüyor.”

Uşak'ta şanssız otel macerasından sonra bir an önce Afyon'da olmak için İstasyon şefini iknaya uğraştıklarını yazan Friedrich sonunda uzun bir bekleyişten sonra sabah saat 7'de hareket ettiklerini anlatmaktadır:⁵⁴

“İyi demiyorum. O zaman sadece hareket başladı. Çünkü o da yarım saat sürdü. Önce gece boyunca etrafa dağılan, kamp kuran, yemek pişiren, yıkayan yolcuların toplanması için zil çalıyorlar. Onlar bu kervanların işleyişine alışmışlar. Tren şimdi bir kervan. Tren dinleniyor, herkes dinleniyor. Yavaş yavaş her yolcuyla tanışıyoruz. Bütün yolcular bir amaca doğru ilerleyen gezgin topluluğu gibi. Burada her türden temsilci var. Birçok kadın da seyahat ediyor. Böyle zamanda yüzlerini peçe arkasına gizlemeleri gerekmiyor. Sohbet ediyorlar, kıkır kıkır gülüyorlar, ama çok daha temkinliler ve sadece bizim seçim hakkı tanınan Macar hanım kardeşlerimiz gibi!.. Bir sürü çok güzel, kuvvetli, sağlıklı çocukları burada görmek mümkün. Bizde böylelerine “tomruk” derler.”

Friedrich seyahat eden Türk kadınından başka Halide Edip Hanım'dan söz etmeden geçmemektedir.⁵⁵

“Bir kadın Türk Bağımsızlık Savaşı'nda ölümsüz erdemler elde etti. O şimdiki Ankara Hükümeti'nin İstanbul vekili, bakanı Adnan Bey'in eşi Şair Halide Edip. Bu hanım silahla değil ama kalemiyle savaşmış. Harika şiirlerini, ateşli yurt sevgisiyle beslenmiş yazılarını elden ele bütün imparatorlukta (!) veriyorlar. O Türk'ün kalbine en yakın olmayı biliyormuş.”

Ekonomik Açıdan

Friedrich, 23 Mart tarihli “Uşak” notunda Menemen'in durumundan söz ettikten sonra yol güzergahını zirai açıdan şöyle değerlendirmektedir:⁵⁶

“Bu taraflarda ormanlar yok. Çıplak tepeler zayıf kaliteli ekilecek topraklarla değişiyor. Fukara köylü Orta Çağ'a ait karasabanla onu sürüyor. Arazi için ancak işlenmiş olduğunu söylemek mümkün. Gübrelemeyi hemen hemen hiç görmedim. İşte Türk ordusunun bugünkü seviyesine hayran olunması gerçeği gibi, o da gerçek ki Türk kardeşlerimiz işi çok çabuk yapmıyor ve çabalıyorlar. Yunanlıların tahribatları artık 7 ay önce olmuş, ama hiçbir yerde yeniden inşaaya girişmek amacıyla ufak bir işaret bile görmedim. Hayır! Türk kardeşlerimiz oturuyorlar, dikilip duruyorlar, pipo ve kahve içiyorlar. Ama kimilerini çalışırken görmek nadiren mümkün.

54 Friedrich, “A török testvérek között”, s. 4.

55 Friedrich, “A törökök is a fajvédelem alapján állanak...”, s. 1.

56 agm., s. 2.

Tipik köylü ailesinin işe gitmesi: Çiftçi bir eşekte oturuyor. Arkasından bir başka eşek, sırtında kocaman bir karasabanı güçlkle taşıyor. Kadın bol şalvarının içinde ve gözüne kadar örtülmüş bir başla, bir sürü çocuk eşliğinde hayvanların ardından yürüyor. Orta Çağ, belki bir ilkçağ manzarası! Bu alanda burada yüzyıllardan beri hiçbir türlü ilerlemenin olmadığı o kadar belli ki! ...”

İzmir’de Levantenlerle karşılaşan Friedrich Türkçe dışında her dilde konuşan ama başlarında fes taşıyan bu topluluk hakkında Vali Abdulhaluk Mustafa Bey’den bilgi rica etti. Edindiği bilgilere göre *bunlar ne Rum ne Türk idi. Uluslararası başıbozuk bir camia olan Levantenlerin bildiği tek şey ticaret idi.*⁵⁷

Friedrich Vali’nin konuşmasını şöyle aktarmaktadır:⁵⁸

“Vali “şimdi yasa getirdik” diyor. Ona göre Türk bölgesinde çalışan şirketlerin ticarî defterlerini Türkçe tutmaları gerekiyor. Bu, Levanten beylere büyük bir telaş verdi. Harp gemilerine şikâyet etmeye koşturuyorlar, protesto ediyorlar. Ama bununla sadece kendilerini gülünç duruma sokuyorlar. Çünkü bunun için burada sadece onlarla dalga geçiyorlar. Meclis alkol içme-satma yasağını da zorunlu kıldı. Müslümanların buraya kadar alkol bile içmedikleri bir gerçek. Şayet bazıları binde bir içtilerse de hiçbir durumda onun satışa çıkarılması ile uğraşmadılar.” -O, bunu Müslüman, mümin inancıyla bağdaştıramaz sayıyor-“Böylece alkol ticareti ile sizler de Macaristan’da Yahudiler gibi, ondan sonra açıkça Levantenler ve arkadaşları, Ermeniler meşgul oldular. Bu zehiri baş döndürücü bir derman olarak halkımıza sunmaya ihtiyacımız yok. Onlar kendileri içsinler!”

Friedrich Tahsin Beyle İzmir’de yaptığı 19 Mart tarihli görüşmede ayrıca Tahsin Bey “Macarların endüstri ve ziraat alanında muazzam ilerleyişini gördüğünü” vurguladı. “Biz bu bakımdan kilometrelerle Türklerin önünde gidiyoruz. Demek ki Türkiye’nin aksine coğrafi durumumuz daha elverişsizse de yine kârdayız.”⁵⁹

Friedrich bu konuşmadan çıkardığı sonucu şöyle özetlemektedir:⁶⁰ *Türkler özgürlüklerini kazandılar ama geleceği ekonomik temeller üzerine inşa etmeleri gerekiyor. Macarların da özgürlüklerini kazanmaları gerekir ama gelecekleri için artık sağlıklı ekonomik temellere sahipler.*

İzmir’de İktisat Kongresi toplandığında Friedrich’in İzmir’de olmamasını üzüntü

57 agm., s. 2.

58 Friedrich, “A levantinus is liberális”, s. 5.

59 agm., s. 5.

60 István , Friedrich, “Magyarországra is feltámadás vár” *A Nép*, 1923. április 17., s .5.

ile karşıladığını, çünkü onun Türkiye’nin bütün ekonomik faktörlerini incelemeye fırsatı olacağını bildiren Tahsin Bey’in Friedrich’e konuşmanın sonunda söyledikleri, ekonomik manzarayı çizdiği gibi, iki ülke arasındaki ilişkilerin ekonomik temeline dikkat çekmesi açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki:⁶¹ “*Çünkü çok rica ediyorum sizden*” dedi: *Ülkenizde, Macaristan’ın acilen bizimle iktisadi bağlantı kurması için her şeyi harekete geçirin. Burada büyük iktisadi alanlar kurtuldu. Şimdi onlar göreve başlamayı bekliyor. Sizlere bütün kapılar açık. Sizleri bekliyoruz!*

Friedrich 29 Mart 1923 tarihli “Szimirna” notlarında da İktisat Vekili Mahmut Esat Bey’den övgüyle söz ederek *Macar iktisadi ortaklıklarının onun şahsında daima iyi bir dost bulacağını* kendisinin de *fabrikatör ve tüccar olduğunu söylediği zaman Tahsin Bey’in uzun süre ekonomik meseleler hakkında lafladığını* vurgulamaktadır. Macar sanayi ve ticaret alanında iş birliği imkânları konusunda iyimser düşündüğü anlaşılan Friedrich Macar Ticaret Bakanına bu konudaki tecrübelerini iletmeyi kendine bir görev saydığını ifade etmektedir.⁶²

Sonuç

Macaristan’da kısa bir dönem başbakanlık yapan István Friedrich, Millî Mücadele’den sonra Mustafa Kemal Paşa’ya Macar milleti adına tören kılıcını sunmak üzere Türkiye’ye geldi. Afyon’da Mustafa Kemal Paşa ile görüştü. Böylece ilk Türk-Macar diplomatik ilişkilerini başlatan görüşmeler gerçekleşti.

Friedrich’in İzmir, Uşak, Afyon güzergâhında yaptığı yolculuğu ile ilgili izlenimleri *Nép Gazetesi*’nde yayımlandı. Friedrich’in bu hatıraları Anadolu’nun sosyal, siyasi, askerî, ekonomik durumunu yansıttığı gibi, Türk Kurtuluş Savaşı’ndan sonra Türk-Macar ilişkilerinin nasıl başladığı konusunda da ayrıntılı bilgi vermektedir. Türk-Macar diplomatik girişimlerini 1923 yılı sonunda imzalanan antlaşmalarla başladığı yolundaki genel kanının aksine, Friedrich’in 1923 yılı başlarında yaptığı yolculuğu göz önüne alınırsa, bu yöndeki ilk girişimlerin daha erken bir tarihte başladığını ortaya koymasından onun hatıraları önem taşımaktadır.

61 agm., s. 5.

62 agm., s. 5.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

MOL (Magyar Országos Levéltár): Macar Millî Arşivi

Angora I: K 64, 1923-32.tétel, 7.cs. , 208.szám

K 63, 1922-32.1.

K 28, 412.tétel.

Kitaplar

Dagobert, Von Mikusch, *Kemál Atatürk, Gazi Musztafa Kemál fél évszázad Törökország történelméből*, Budapest, 1937.

Flesch, István, *Atatürk és Kora, Musztafa Kemál Atatürk Függetlenségi Háborúja és Kormányzása*, Corvina Kiadó, Budapest, 2004.

Horthy, Miklós, *Emlékirataim*, Budapest, 1990.

Makaleler

Bene, László, “Magyarország barátja volt Gházi Musztafa Kemál Atatürk”, *Hunnia*, 6.szám., (1995), s. 36-47.

Çolak, Melek, “Türk-Macar İlişkileri ve Macaristan’ın Türk İnkılabına Bakışı (1919-1938)”, A török magyar kapcsolatok es a török reformkor Magyarország szemszögéből (1919-1938), *Türk-Macar Tarihi ilişkilerinden Kesitler*, Fejezetek a török-magyar kapcsolatok történetéből, Milli Saraylar Daire Başkanlığı, İstanbul, 2009, s. 27-51.

“Friedrich István”, *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, II. Kötet, Magyar Könyv klub, Budapest, (2001), s. 808-809.

Friedrich, István, “Kemal Pasa jön. A dicstelenül kimult Konstantinápoli kormány”, *A Nép*, (1923). Május 3., s. 3.

Friedrich, István, “A levantinus is liberális. Szmirna kormányzója- A török alkohol tilalom”, *A Nép*, (1923). április 19., s. 5.

Friedrich, István, “Az ellenségtől szedték el a fegyvereket”, *A Nép*, (1923) április 26, s. 3.

Friedrich, István, “A török testvérek között”, *A Nép*, (1923) április 27, s. 4.

Friedrich, István, "A törökök is a fajvédelem alapján állanak", *A Nép*, (1923) április 29, s. 2.

Friedrich, István, "Kemal Pasa átvette a kardot", *A Nép*, (1923) Május 6., s. 3.

"Hírek: Török győzelmek ünneplése Budapesten", *Turán*, (1922), s. 213

"Törökország újjá születésének évforduló ünnepe", *Turán*, 1923, VI. évfolyam, I-II. évfolyam, (1923), s. 57.

Ekler

Ek 1: Macaristan'da 1919 yılında bir süre başbakanlık görevini yürüten ve 1923 yılında Türkiye'ye gelerek Afyon'da Atatürk ile görüşüp ona bir tören kılıcı sunan István Friedrich.

Kaynak: *Új Magyar Életrajzi Lexikon*, II. Kötet, Magyar Könyvklub, Budapest, 2001, s. 80.

Ek 3: Atatürk'ün István Friedrich'e Macar milletine sunulmak üzere imzalayıp verdiği fotoğrafı.

Kaynak: Macar Millî Müzesi (Magyar Országos Levéltár), Budapeşte- MACARİSTAN
István Friedrich, "A török kormány tagjai, Angora a székhelye", *A Nép*, 1923. április 18., s. 2.